

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ՄԱՅԻՍ

ԹԻՒ 5

ԽՄԲԱՆՈՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՌԷ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԸ

Ա

Սիրոնի ընթերցողները, և անոնք որ Սիրոնը իր գուտ կալուածին մէջ կը մտածեն տեսնել, գուցէ յօնքերնին կիտած կարդան խորագիրը մեր այս խմբագրականներու շարքին: Սակայն Սիրոն կրօնական թերթ մ'ըլլալով հանդերձ, միշտ մօտիկը եղած է մեր գրականութեան, անոր մասին խօսելէ աւելի, անոր պահանջները իրագործելով իր էջերուն վրայ:

Նոր բան մը ըսած չենք ըլլար ուրիշներու հետ յայտարարելով թէ՛ սփիւռքի մեր գրականութիւնը եթէ իր տաղնապին մէջ չնահանջեց զինքը կանխող մեր գրական երկու փառաւոր սերունդներու աւանդութենէն և ոգիէն, ունեցաւ սակայն իր նուաղումները, դիմագեղժումը, մեր իրական պատկերը իր մէջ ցոլացնել չկարենալու աստիճան: Անշուշտ մեր ժողովուրդի ողբերգութիւնը և հայ մտքին վիճակուած ճակատագիրը իրենց լայն բաժինը ունին այս նուաղմանը մէջ: Բայց հայը հաւատարիմ իր նախնեաց ոգիին, նորէն նիւթեց ու ջանաց և անգամ մը ևս ծաղկեցուց մոխիրներու մէջէն իր մտքին ու հոգիին ծաղիկը՝ հայ գրականութիւնը: Չենք ուրանար անշուշտ հայ մտքի ճիգը և արդիւնքը սփիւռքի քսանհինգամեակի ընթացքին, և սակայն ան կը մնայ ճիգն և անորակելի, գէթ իր որակային արժէքով, այսինքն իր ողբական հարազատութեան բխումներով: Ու ասիկա միայն մեր գրականութեան և ժամանակին յատուկ չէ և ունի ընդհանուր նկարագիր մեզմէ դուրս աւելի բախտաւոր ժողովուրդներու մօտ ալ:

Եւ այս զխաւորաբար անոր համար՝ վասնզի այժմու աշխարհի մէջ անհատը գործիք մըն է ընկերութեան, ազգութեան և դասակարգին: Ինքզինքին հետ չէ մարդը իր ներքին ապրումներով և կեցուածքով: Մարդկային հոգին անգամ ընկերայնացած է և նիւթացած: Մարդը դադրած է ըլլալու արժէք և դարձած պատկեր ու սպասուող նիւթական և յաճախ մեքենական դրութիւններու, և այս՝ հերքումն է մտքին, մշակոյթին:

Մարդիկ տակաւին երէկ կը հաւատային թէ Շէյքսպիրը պէտք չէ փոխել Հնդկաստանի հետ, և թէ Կէօթէն Գերմանիան իսկ է: Եւ այս բոլորը՝ զալու համար մեր վիճակին, մեր ժողովուրդի հոգեյատակին, որ, ինչպէս ըսինք, նոսրացած մասն է խանգարուած այս ընդհանրութեան:

Տկարացած է մեր մտքի ու հոգիի կեանքը, զրականութիւնը, սփիւռքի մէջ, հակառակ իր յուշերու հարստութեան և բազմաճիւղեան կանչին, որովհետեւ վատուած է մեր կեանքը ինքնին: Ինչ որ ունինք այսօր իբրեւ զրական իրականութիւն սփիւռքի մէջ՝ մակերեսային արժէք մըն է միայն, որ չունի ոչ խորք և ոչ տարողութիւն: Անշուշտ թէ մեր սերունդն ալ փափաքեցաւ ձգել ցեղին հարստութեան զանաւորանին մէջ մէկէ աւելի սրբութիւններ, սակայն փափաքին և անոր իրականացումին միջեւ անդունդը անդունդ է յաճախ: Նոյն իսկ մեր Զարթօնքի սերունդը՝ որուն մտքին արդիւնքը մեր զրականութեան ուրիշ բան չէ բայց քանի մը քաղցրազոյն ձայներ, և մեր մտքի ու հոգիի նախածագ ու սրտառուէ կայծեր միայն, աւազանելով վեներտիկի, Կ. Պոլսոյ և Իզմիրի վրայով մեր առաջին խռովքներն ու նուաճումները, աւելի կ'արժէր, իր կազմակերպած ազգային կեանքով, մամուլով, կրթական հաստատութիւններու ցանցով՝ որ գետին պիտի պատրաստէր մեր զրական հիմնական սարսուռներու առաջին արտայայտութիւններուն:

Գրական յաջորդ երկու շարժումները պիտի զբաղէին մեր ընկերային մշտահոգութիւններով, բարքերով և վերքերով, և մեր մտքի ու հոգիի ձոյլ արտաբերումներով, միշտ հաւատարիմ սակայն ազգային անմահ ոգիին: Երեք սերունդին մէջն ալ, չրջանը, միջավայրը, մտայնութիւնը և արուեստը, հասարակաց կապերով պիտի մնային հազորդ իրարու, ըլլալու համար յայտարար մասերը հայ հոգիին, նոր ժամանակներու մէջ:

Մեր ժամանակի սփիւռքի զրականութիւնը ուշագրաւ է այս միութեան պակասով: Ոչ մին յետպատերազմեան մեր զբաղէտներէն զետեղելի է իր ժամանակի և միջավայրի մէջ: Համաշխարհային աղէտի և մտայնութեանց անդրադարձը ինչպէս արեւմտեան մեծ երկիրներու, այնպէս ալ մեր մէջ իր բաժինը ունեցաւ անշուշտ: Մեր մտաւորականութիւնը իբր մաս այդ մտայնութիւններուն և տաքնապներուն, չէր կրնար չազդուիլ այս ամէնէն: Դժբախտութիւն որ մեծ ծովերու այս փոթորկումները իրենց հեռաւոր ծանծաղուտներու վրայ աւելի ուժգին կը զգացուին: Ստեղծուեցաւ ոչ միայն պատերազմի զրականութիւն մը, այլ ցարդ ընդհանրացած զրական ուղղութիւնները ենթարկուեցան խոշոր փոփոխութեանց: Թէքնիք կատարելութիւններ՝ պատերազմին կապուած, կազ, սաւառնակ, ռումբ, ինքնաշարժ, բարոյական անզգածութիւն, սասիզմ, և նիւթական գործօններու անզուրկ տիրապետութիւնը, ստեղծեցին հոգեկան երկրաշարժ մը և յառաջադրեցին նոր փորձեր արուեստ ընելու և ըմբռնելու:

Իսկ աղէտին անդրադարձը մեր ժողովուրդին վրայ, կրկնապէս իր աւելի չազդեցութիւններով կը մնայ տակաւին անսփոփելի: Տեղահանութիւն, փրշուած ջահերը մեր մտքին, ցամքեցուած խանգալաւութեան աղբիւրները և մեր արուեստին ծառը, որուն արմատները կը սնանին միայն իր ժողովուրդի հոգեկան հոգեբուն մէջ, արմատախիլ ու ոստաքանձ, ինկած օտար աւազներուն: Դրազէտները կրնան ապրիլ մարդերու խումբի մը մէջ, բայց լեզուն՝ զուրկ իր

հայրենի հողէն, կը տօգուենի: Ի վերջոյ յաւիտենական ճշմարտութիւն է թէ ժողովուրդները երբ չունին հայրենիք, կամ հայրենի զգացումներով բարեխառնուած մթնոլորտ, չեն կրնար ունենալ մշակոյթ: Մենք մեր աղէտին զոհ տուինք հարիւր տարիներու մտայնութիւն մը և սերունդ մը, և մենք հետեւաբար սփիւռքի մէջ տակաւին չունինք հոգեյատակը երբեմնի մեր ժողովուրդին, նոյն հիւսքով, բարեխառնութեամբ և աւանդութիւններով: Պոլիս, Իզմիր և Վենետիկ թէև արտասաման՝ կը պահէին այս ոգին: Սփիւռքի մեր նոր կազմուած զաւուածները հակառակ իրենց ծաւալին և տարողութեան, որովհետեւ մեր զաւուածային պատմութեան մէջ աննախընթաց է որ այսքան հոծ զանգուած մը օտար երկիրներու տակ ապրած ըլլայ, դեռ չգտան բիւրեղացման անհրաժեշտ նկարագիրները, ծնունդ տալու իմացական գործունէութեան: Սրտառուչ է ջանքը բայց նուազ խանգավառող իրագործումը:

Սփիւռքի մեր զրական ճիշդ մնացած է ճիշ միայն, հակառակ իր աղմուկին ու յաւակնոտ յառաջագրութիւններուն և երբեմն ալ համակրելի տըրտմութիւններուն, բայց զուրկ այն տիրական նկարագրէն որ սերունդի մը կերպարանքը կ'առնէ հետզհետէ, ժամանակին մէջ, ինքզինք կազմակերպելով իբրև գիտակցուած ձգտում: Սփիւռքը, ինչպէս լսուած է, ունի զրազէտներ, բայց չունի զրականութիւն: Գրականութիւն մը կազմակերպուած ճիշ է ամէն բանէ առաջ, արի հաւատք և զրական զնացք:

Անգուծ չենք ըլլար եթէ ըսենք թէ սփիւռքը չունեցաւ միասնական իտէալ, հեռանկար և ամէն բանէ վեր այն սնանուէն սրբութիւնը որ իրեն կապէր մեր զրական ներկայացուցիչներու հոգիները: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը միշտ ինքզինք ունեցաւ իբրև կեդրոն և սկիզբ: Տարիներով, տակաւին մինչեւ երէկ, մեր զրական մշակները օտար յուզումներու բացին իրենց շիղերը կամ յեղեղեցին իրենց փոքր անցեալին անբաւական պարզունակութիւնն ու սակաւութիւնը: Անոնք հազիւ պատկանեցան, ինչպէս իրենց ցեղին, այնպէս ալ իրենց ժամանակին ու միջավայրին: Սփիւռքի զրականութեան պակասքը, հայ հոգին է, հոգին ձայնը, ցեղին թելադրութիւնը: Մեր սփիւռքը միշտ յաճախանքին տակ եղաւ օտարին, և մեզի տակաւին մինչեւ այսօր չէ պակսած միամիտ հաւատքը եւրոպական արժեքախտակներուն: Երէկ մեր նախապատերազմեան սփիւռքը, Պոլիս, Թիֆլիս, Իզմիր, Փարիզ, լուսաւորութեան պապակը շփոթեցին զրական ու ստեղծագործական բխումին հետ, առանց անդրադառնալու որ զրականութիւնը համայնական ապրումն է ժողովուրդներու:

Ժիշտ է թէ մեր զրականութեան սթայամանները քիչ անգամ եղան թոյլատու որ մենք ունենանք առոյգ և հասակաւոր զրականութիւն: Մեր ո՞ր զրազէտը ունեցաւ իր հանգիստը, վայելեց իր ազատութիւնը, և մեր կեանքի ո՞ր երեսը բացուիլ ու արտայայտուիլ կրցաւ այնպէս, ինչպէս որ ան պահանջն է զրականութեան: Ինչե՞ր պիտի կրնային գրուիլ օրինակի համար, ազատ Վանի կամ Էրզրումի և Խարբերդի մէջ: Մենք չենք ունեցած այդ բոլորին վայելքը, և սկսած կսկծանքը մեր հոգիին մէջ, սերունդներով գերեզման ենք տարած այն ինչ որ կրնար ծաղկիլ և զարգարել մեր զրական անդաստանը: Մեր զրականութիւնը հոն ուր ազատ ու հաշտ եղած է ինքզինքին հետ, տուած է իր զուլի գործոցները: Ե., ԺԲ. և ԺԺ. դարերը ապացոյցներ են անոր, ուր մեր

հայրերը սանձած իրենց հզոր առնությունները սպասարկած են մեր մտքի ու հոգիի երազին :

Քիչ չէ թիւը անոնց՝ որոնք մեր ստեղծումին թափին տկարասալուն պատճառը կը նկատեն հայ մտաւորական դասակարգի զաղափարական տարբերութիւնները, ուները, կիրքերն ու անհանդուրժողութիւնները : Մեծագոյն պատճառը մեր ժողովուրդի դժբախտութեան և մեր զրականութեան ցամաքութեան, կը կայանայ այն լքումին մէջ՝ զոր կը փորձէ մեր մտաւորականութիւնը տարիներէ ի վեր, արհամարհելով հոգեկան այն արժէքները որոնք հայ ժողովուրդը կ'ընեն հայ ժողովուրդ և տարբեր ուրիշներէն : Մեծ բանաստեղծ մը, մեծ դէմք մը, մեծ գործիչ մը երկինքէն չէ որ կ'իյնան պատրաստ կամ միակտուր : Անոնք միշտ համադրութիւններ են : Ամէն անգամ որ վերը ժխտապէս դիտուած իրողութեանց փոխարէն դրական մղումներ, բխումներ ներդաշնակ կերպով կը միանան ցեղային զանգուածի մը ընդհանուր բնազդներուն, այսինքն անոր ոգեղէն յօրինուածութեան, բախտ կայ որ թերեւս զան այդ համադրութիւնը իրենց վրայ խտացնող յատկանշական անձնաւորութիւնները :

Ոգիի միութենէն կը ծնին զէնքի, բազուկի և զրշի բոլոր մեծութիւնները : Յարանուանական, կուսակցական է ժողովուրդը՝ երբ այդ ոգիով լեցուած չէ : Առանց այդ տիրական զգացումին, զոյութիւն չունի արեան և ճակատագրի միութիւն, կրօնի և լեզուի նոյնութիւն : Առանց անոր կան եսակեդրոն անհատներ և անյատարմէտ զանգուածներ միայն : Պակասաւոր է և անով անարժէք զրականութիւնը երբ ինքնայայտնութիւն չէ ամբողջ ժողովուրդի մը, երբ անոր մեծ թեւաբախումներուն և ճառագայթումներուն լոյսն ու ձայնը չունի :

Անշուշտ ինչպէս ամէն մարդերու, այնպէս ալ զրական մեծութիւնները կը կարօտին ընդերկրեայ խուճ գոտիներու պատրաստութեանց : Ըսել թէ ոսկեդարեան մեր գեղեցիկ լեզուն իր հրաշալի ճարտարապետութեամբ զործն ըլլալ ափ մը մարդոց կազմակերպած և հետադիմաբար նպատակներուն, պիտի նշանակէր շատ բան զորչի արուեստներու հիմնապայմանը կազմող նախատարբերէն : Ե. դարը ինչպէս ԺԲ. և ԺԹ. դարերը մեր ժողովուրդի պատմութեան մէջ, մեզի կ'ընծայեն այս մտածումին մարմնաւորութիւնները իրարմէ տարբեր երեսներով, բայց խորքի և պահեստի նոյնութեամբ : Յեղին ոգին է միշտ անմահ ընդունարանը, տնկարանը և արզանդը ուր պիտի աւազանուին և սաղմնաւորուին շրջապատի, արեան և երազի բերքազան աղբեցութիւնները, հագնելու համար կերպարանքը՝ ուր մեզի կը տրուի ճանչնալ ժողովուրդը :

Կը հաւատանք թէ Ե., ԺԲ. և ԺԹ. դարերը որոնք մեր մտքի ու հոգիի զապաթումները եղան, շրջաններ էին ուր քրիստոնէական տիրող ոգեկանութեան հետ՝ հաշտ ընթացած են ցեղային ընդունակութիւնները և ժամանակի տուրքերը :

Նւ այսօր երբ մեզի պարտադրուած մեր այս տիրութիւններուն և օտարութիւններուն մէջ, այդ ամենուն պակասն է որ ուշադրաւ կը դառնայ, առանց յուսահատելու սակայն՝ մեր ցեղին անմահ ոյժերէն, զայն պէտք է առնենք այն աններդաշնակութեան մէջ, որ կայ մեր երազին, մեր արեան և մեր մըտքի ու հոգիի ուժերուն և ձգտումներուն միջեւ :

Լայն բացինք մեր փակագիծը, վերադառնալով մեր բնաբանին, սփիւռքի

ստեղծագործութեան, ի՞նչ դիւրին են երբեմն բաւերը, պէտք է ըսել թէ ան չունի այն կշիռը ինչ որ մենք կը փորձենք տալ անոր: Հակառակ ընթացքներու հետաւորութեան (Փարիզ, Ամերիկա, Սիւրիա) բոլորը զիրար կը բռնեն, այնքան մօտ են անոնք իրարու իրենց հոգեխառնութեան, տգիտութեան, ալլուրութեան և ուրացումներուն մէջ: Անոնցմէ ոմանց նախանիւթը կուգայ զանգուածէն, ուրիշներուն անցեալէն և շատերուն իրենց մաշած զգայարանքներէն և մշուշոտ յուշերէն: Ամէնուրեք է արուեստի տագնապը, նահանջը սփիւռքի մէջ, հակառակ որ բոլոր գրողները արուեստի աւելի բարձր մակարդակ մը կը հետապնդեն և աւելի բարձրին հետ շփում ունին, սակայն անոնց բոլորի հոգիին վրայ գիշեր մը կայ, հակառակ օրերու լոյսին:

Ինչպէս զգացիք, երեմիական մը չէ որ կը դնենք այս էջերուն վրայ: Իրողութիւնը այն է որ զրական բոլոր սերունդներու մէջ մեր զրականութիւնը չունեցաւ օժտուածներու այնքան խոշոր թիւ մը՝ որքան ատիկա այսօր իրականութիւն է սփիւռքի համար: Բայց նոյնքան տրտում իրականութիւն է որ ոչ մէկ սերունդ իր մէջ սնունդ տուաւ ծանրագոյն, տաժանագոյն հերձուածներու, հերքումներու, որոնք այսօր մեր գրողները իրարու կ'ընեն աւելի քան թշնամի, ատեցող:

Մեր խմբագրականներու այս շարքին հիմնական նպատակը անշուշտ պալատաններ դեղազրել չէ այս թունաւորումները մեղմելու: Կը զրենք այս էջերը ամէնէն առաջ մեղմելու համար ծանր ամբարտաւանութիւններ, որոնք հաստատելի են սփիւռքի զանազան քերթողներու մէջ, արդիւնք օտար բարձրագոյն մշակոյթներու արձագանգին: Կը զրենք այս տողերը որոշ հաւատքով, խանդավառութեամբ համար համեստուկ իսկ ճիգերով՝ որոնք նպատակ ունին հայ ստեղծագործութիւնը անխափան շարունակելու հաւատարմօրէն, հարազատօրէն ինչպէս որ ցելը գործադրեր էր այս ամէնը իր դարաւոր գոյութեան դժոխքմբեր պայմաններու դէմ արիաբար պայքարելով և մեղի ձգելով հպարտութիւններուն զերագոյնը, — փառքը մեր մշակոյթին —, որով ատենը եկած է ոչ միայն հպարտանալով՝ այլ և զայն իբրեւ նոր տապանակ ուխտի առաջարկելու սփիւռքի բոլոր հաւատաւոր հոգիներուն: